

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱՀԱՐՈՒ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲՐԻԳԱԴ»-Ը ԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՄԵՅՐԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

*Կա՛յ աշխարհի վրայ մի երկիր, մի ազգություն,
որ մե՛կ, միայն մե՛կ կուսակցություն ունենայ եւ մե՛կ սրտով,
մե՛կ հոգով եւ մե՛կ վճռով լուծի ազգային բոլոր խնդիրները...*
Գուրգեն Մահարի

Գուրգեն Մահարու սիբիրապատումը՝ սիբիրյան արտոնական կյանքին նվիրված «Ծաղկած փշալարեր» վիպակը (վիպերգը) և թեմատիկ-բովանդակային իմաստով դրան միահյուսված «Սև մարդը» ու «Սիբիրական» շարքը, այդ թվում՝ «Հայկական բրիգադ» պատմվածքը, հայ գրականության այն սակավ գործերից են, որոնցում գեղարվեստական պատումի միջոցով ներկայացվում են սիբիրյան աշխատանքային ուղղիչ ճամբարներում տաժանակրության քշված բռնադատվածների կացությունը, բարոյահոգեբանական վիճակները, ապրումներն ու մտածումները: Սիբիրյան արտոնավայրը փշալարերով պատված մի կենսատարածք էր, համարակալված «խոտող գործիքների» կամ «կենդանի մեռյալների» տաժանավայր, որտեղ «խժժում» էր «տեռորիստների, լրտեսների, վնասարարների, ընդհատակյա կազմակերպությունների ահեղ անդամների, հակահեղափոխության քարոզիչների»՝ Խորհրդային Միության բոլոր ժողովուրդներից կազմված կալանավորական մի ամբողջ բանակ¹: Ցրտաշունչ ու մահաբույր, «հո՛ւմ, հո՛ւմ, հո՛ւմ...հումանիստական» (Գ. Մահարի) արտոնավայրերի անմտածելի նվաստացուցիչ պայմաններում «հիվանդ արդարության» զոհերը փորձում էին արժանապատվության թաքցրած փշրանքներով, դաժան փորձություններից հետո մնացած կենսուժով, հույսով ու հավատով ստեղծել մարդկային հոգևոր, մտերմիկ մի փոքրիկ աշխարհ կամ հեղինակի արտահայտությամբ՝ մարդկանց հոգիների բնական ջերմությամբ «ծաղկեցնել» իրենց շրջապատող-շրջափակող փշալարերը: «Ծաղկած փշալարեր» վիպակը և «Հայկական բրիգադ» պատմվածքը հայ ընթերցողի համար հետաքրքրական են հատկապես այն առումով, որ Մահարին, ներկայացնելով հայ արտոնականների պահվածքը,

¹ Տե՛ս Գ. Մահարի, Սիբիրական (Արձակ, չափածո, նամակներ), աշխատասիրությամբ՝ Գրիգոր Աճեմյանի, Եր., 2009, էջ 36: Այսուհետև այս գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում՝ փակագծերում նշելով միայն էջը:

նրանց մտածումներն ու հիշողությունները, առանց ընդհանրացումներ անելու հավակնության, հեզնանքի ու լրջության, իրականի ու երևակայականի սահմանախախտումներով պատկերում է հայոց ինքնությանը բնորոշ մտային կարծրատիպերն ու վարքագծային կաղապարները, ինքնա- և այլա-գնահատականներն ու բնութագրությունները ցույց տալով, որ անգամ Գուլագ կոչվող դժոխքում մարդը չի կարող ինքն իրենից, իր ինքնությունից ու էությունից, իր ազգային գոյակերպից ու մշակութակերպից ամբողջությամբ օտարվել: Ավելին, հենց այդ արհեստականորեն քավարան դարձած դժոխքում են զանազան ձևերով բացահայտվում մարդու անհատական ու ազգային նկարագրի՝ հոգեկերտվածքի, խառնվածքի, բնավորության ու պահվածքի առավելություններն ու թերությունները, հոգեզգացումների ու մտածումների ենթագիտակցական շերտերը, երազներն ու հիշողությունները, կյանքը վերապրելու մղումները: Կոմունիստական-բռնապետական դժոխքն անգամ անկարող էր համահարթեցնել մարդկանց անհատականությունները, ջնջել նրանց միջև առկա տարբերությունները և զանցառել ազգային յուրահատկությունները: Վիպակում և որոշ պատմվածքներում հայ բռնադատվածները ներկայանում են իրենց առօրյա վարք ու բարքով, ճամբարային կյանքի կենցաղային մտահոգություններով, բայց դրանցում բացահայտ ու ոչ բացահայտ երևում են հայ մարդու ինքնութենական մի շարք հատկություններ՝ անձնակենտրոնությունը, կենտրոնախուսությունը, նախաձեռնողականությունը, հարմարվողականությունը, «ազգահավաքման» հարցում՝ զգացմունքայնությունն ու անմիջականությունը, անմիաբանությունն ու խռովկանությունը, խուսափողականությունն ու անձնապաշտական նկրտումները, էթնիկական ու սոցիալական, իրավիճակային ու հիմնային ինքնությունների միջև առկա հակասությունները: Աքսորավայրում էլ հայը չի դադարում մտածել, պրպտել, ինչ-որ բան փոփոխել, կատարելագործել, հարմարվել ու իրեն դրսևորելու ձևեր գտնել: Այդպիսին է «Ծաղկած փշալարեր» վիպակի և «Հայկական բրիգադ» պատմվածքի կերպարներից Աշոտ դային, ով, համոզելով ճամբարի ղեկավարությանը, հիմնում է բրուտագործական արհեստանոց, ինքն էլ ղեկավարում դրա աշխատանքները: Հենց Աշոտ դային էլ աշխատանքի (ծառահատման) արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով՝ ճամբարի ղեկավարությանը առաջարկում է ստեղծել ազգային բրիգադներ: Իսկն ասած՝ դրանով նա այլ, ավելի «վեհ» նպատակ էր հետապնդում. «Աշոտ դայուն տվյալ դեպքում «պլաններից» ավելի հետաքրքրում էր մի ուրիշ բան, նա ուզում էր, որ հայերն ունենային իրենց անկյունը, հավաքվեին իրար գլխի, միասին աշխատեին, քնեին, զարթնեին, լային ու ծիծաղեին: «Ազգահավաքման» այս միտումն Աշոտ դային դրեց արտադրական, այսինքն մի տեսակ քաղաքական անիվների վրա...» (էջ 204): Մա հայի հինավուրց բնագանցական ցանկության կամ «հայկական երազանքի» մանրակերտն է՝

ազգովի, համատեղ ուժերով կերտել մի մեծ երկիր, «երկիր Նաիրի», համերաշխ ու արդար հասարակություն, երկրային դրախտ, որտեղ կիրազործվեն հայի ազգային, ընկերային, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային ու քաղաքական նախագծերը: Սա հայի հոգեկանի՝ անգիտակցականի և ենթագիտակցականի խորքային շերտերում թաքնված անբացատրելի ու ինքնաբերական մի մղում, զգացմունք, նախագաղափար է, որը, եթե մի փոքր ձևափոխենք Վ. Մարոյանի խոսքերը, կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ. «Չկա հայ, որ Հայաստանի երազը չունենա իր սրտի մեջ» կամ՝ չկան երկու հայեր, որ աշխարհի ցանկացած վայրում հանդիպելով՝ մի փոքրիկ «հոգևոր Հայաստան» ստեղծելու ցանկություն չունենան, անշուշտ, եթե այլևայլ պատճառներով չեն կամենում բացահայտել իրենց ինքնության էթնիկական արմատները կամ խուսափում են հայության հետ նույնականացման փորձերից:

Աշոտ դայու առաջարկն ընդունվում է, և ճամբարում սկսվում է ազգային բրիգադների ստեղծման գործընթացը. բոլոր ազգությունները, բացի հայերից, արագորեն ստեղծում են իրենց բրիգադները, ընտրում բրիգադիր, ճաշ բաժանող և այլն: Քսանվեց հոգիանոց հայկական համայնքը բաժանվում է երեք կուսակցությունների կոմունիստներ՝ հինգ, «դաշնակցականներ»՝ ութ, իսկ չեզոքներ՝ տասներեք հոգի (այսպես կոչված «գործարար բակը» ներկայացնողները, այդ թվում Աշոտ դային, ընտրելու և ընտրվելու իրավունք չունեին): «Դաշնակցականների» և չեզոքների մի մասի բլուրը առաջադրում է Բաքվի համալսարանի քիմիայի ամբիոնի վարիչ, պրոֆեսոր Ջանփոլադյանի թեկնածությունը, սակայն վերջինս համեստաբար հրաժարվում է: Բացի դրանից՝ կոմունիստ պարտականներն ընդդիմանում են՝ պատճառաբանելով, թե քանի որ իրենք գտնվում են խորհրդային և ոչ թե ֆաշիստական ճամբարում, ուստի կոմունիստները չեն կարող աշխատել անկուսակցականների և մանավանդ «դաշնակցականների» ղեկավարությամբ: «Դաշնակցականները», պարզելով, որ կոմունիստները դատապարտված են ավելի երկար ժամանակով, քան իրենք, իրենց հերթին հրաժարվում են աշխատել «ժողովրդի թունդ թշնամիների» հրամանատարության ներքո: Սկսվում է քաղաքական տհաճ մի զզվոտոց, հնչում հայոց ոչ հեռու պատմական անցյալը վերակենդանացնող փոխադարձ մեղադրանքներ ու վիրավորանքներ («Փետրվարյան ավանտյո՞ւրա եք ուզում սարքել...», «Այստե՞ղ էլ բռնություն...», «Թող կուստոմները ցույց տան...», «Ժողովրդի թշնամիներ՝ ը...», «Ֆաշիստներ՝ ը...»), ինչի հետևանքով ստեղծվում է անհանդուրժողականության մի այնպիսի հեղձուցիչ մթնոլորտ, որ ազգային բրիգադների ստեղծման ու «ազգահավաքման» գաղափարի հեղինակ Աշոտ դային չի համբերում. «Տղաներ, - ասաց, - հայ ժողովուրդ էնք մենք, թե վայ ժողովուրդ... տնից, տեղից, հողից, ընտանիքից զրկված, եկել ենք, ընկել սիրիներն ու փոխանակ մեկ սիրտ, մեկ հոգի լինելու, իրար միսն ենք ուտում: Նայենք մեր հարևան-

ներին և ամաչենք: Բա մենք նրանց չափ էլ չկանք...» (էջ 211)*: Պարզվում է, որ «նրանց», այսինքն՝ ուրիշ ազգերի չափ էլ չկանք, թեև ոչ մի բանտարկյալ հայ, դիցուք՝ Աշոտ դային, սկզբից այդպես չէր կարծում: Ի վերջո հայկական բրիգադը չի ստեղծվում, և ճամբարի պետի հրամանով ու հայհոյանք-սպառնալիքներով հայերին ցրում են մյուս ազգային բրիգադներ կամ տեղավորում ոչ աշխատանքային բրիգադներում:

Ինչո՞ւ չստեղծվեց հայկական բրիգադը, ինչո՞ւ «մեկ սիրտ, մեկ հոգի լինելու» փոխարեն հայերն սկսեցին այնպես «հրար միս ուտել», որ անգամ տհաճ իրավիճակից շշմած-զարմացած թիֆլիսցի Վասիլ Կարախանովը չդիմացավ. «Տո՛, Իրակլու թագավորությունն էք բաժինբաժին անում... Անհարմար չե՞ք զգում... մեկին ընտրեք, վերջանա գնա» (էջ 210): Հայերից դժգոհ հայն անմիջապես այս հարցին կպատասխանեք տարածված, բայց վիճահարույց հակահարցով՝ իսկ ե՞րբ են հայերը «մեկ սիրտ, մեկ հոգի եղել»: Իսկ ոմանք էլ գուցե պատասխանեին, որ հայկական բրիգադը չստեղծվեց, որովհետև ճամբարային կյանքին հարմարված հայերը ներքուստ դեմ էին կարգավիճակային որևէ փոփոխության, այսինքն՝ նրանց տարբեր առումներով բնավ էլ ձեռնտու չէր ունենալ ազգային բրիգադ: Համենայն դեպս, այս իմաստով տհաճ վիճակում է հայտնվում ճամբարում խոհարարապետ դարձած, խոհարարապետի «սխրալի շերեփը բռնած» ու բոլորի (ճամբարի ղեկավարության, քրեականների ու քաղաքականների) կողմից մեծ հեղինակություն վայելող, ծագումով հայ, էությանմբ աշխարհաքաղաքացի Մեսրոպ Ուզունյանը, նույն ինքը՝ դյադյա Միշան, նույն ինքը՝ Միխայիլ Արուսյունովիչը, նույն ինքը՝ Մեսրոպ Էֆենդի Ուզունյանը: Նա չի հասկանում, թե ինչ է կատարվում ճամբարում, ինչ նպատակով են ստեղծվում ազգային բրիգադներ. «Ցնցող տպավորություն թողեց նրա վրա բրիգադների ազգայնացման լուրը, որովհետև նա մինչև հիմա իր դեմ չէր տեսնում ոչ մի ազգություն, մարդկային ոչ մի առանձնացնող, տարբերանիշ կրող զանգված: Բրիգադներին նա ճաշը բաժանում էր փակ աչքերով՝ ստուգելով միայն թիվը և ուրիշ ոչինչ: Իսկ հիմա, համեցե՛ք, բարի եղիր կերակրել որոշակի ազգություններին՝ ռուսներին, ադրբեջանցիներին, ուկրաինացիներին, վրացիներին, հայերին ... դե, ե՛կ,

* «Այրուող այգեստաններ» վեպում դաշնակցական, իր քրոջ ամուսնուն սպանած, չորս երեխայի որբացրած Միհրան Մանասերյանի մայրը ասում է. «Հնչակ, Դաշնակ, Արմենակ, ո՞վ հնարեց այս կուսակցությունները. նրանք միայն խառնակություն ու խռովություն մտցրին Վանի մէջ, երեք ուղեղ, երեք ուղղություն, երեքին էլ հող դնեմ, ազատուեմ» (Գ. Մահարի, Այրուող այգեստաններ, Եր., 2004, էջ 412): Իսկ վեպի գլխավոր հերոսներից Օհանես Մուրադխանեանին, ով ականատես է Վանում հայկական կուսակցությունների մրցակցությանը, հուզում է «հայկական երազանքի» մաս կազմող հետևյալ տրամաբանական հարցը. «Կա՞յ աշխարհի վրայ մի երկիր, մի ազգություն, որ մե՛կ, միայն մե՛կ կուսակցություն ունենայ եւ մե՛կ սրտով, մե՛կ հոգով եւ մե՛կ վճռով լուծի ազգային բոլոր խնդիրները, եւ չի՞ լինի, որ Վանում նոյնպէս մե՛կ կուսակցություն լինի երեքի փոխարեն եւ այդ մե՛կ կուսակցութիւնը ժողովրդին առաջնորդի դեպի երջանիկ ապագան» (նույն տեղում, էջ 422):

այնպես արա, որ ճամբարի բազմաթիվ մեծ ու փոքր ազգությունները գոհ լինեն քեզնից, չգբաղվեն բանասարկությամբ, չդժգոհեն...» (Էջ 206): Մա ճամբարի ամենահարմարված ու ամենացանկալի պաշտոնն ունեցող ծագումով հայ մարդու «դարդն ու ցավն» է, մարդ, ով ոչ մի պատկերացում չունի հայերի «ազգահավաքման» մասին և ընդհանրապես ոչ մի իմաստ չի կարող տեսնել «ազգահավաքման» մեջ, որովհետև, նախ, ինքն իրեն առհասարակ չի նույնացնում հայի ու հայկականի հետ, ավելի ճիշտ, լինելով աշխարհաքաղաքացի, անտարբեր է իր ինքնության էթնիկական արմատների հանդեպ, երկրորդ, իր գործի ու շահի տեսանկյունից իրեն ձեռնտու չէ կալանավորներին բաժանել ըստ ազգային պատկանելության: Աշոտ դայու այն հիացմունքին, թե Մեսրոպի՝ բարաք գալով «իսկական Հայաստան եղանք», խավարամած դեմքով Մեսրոպը պատասխանում է, թե «չգիտեմ, ըսման Հայաստան չուզեցի», որովհետև «ինձի վատ եղավ»: Ռուսահայ Մեսրոպ Ուզունյանը հանգամանքների բերումով չգիտի, որ «ազգահավաքման» գործը ամեն մի ազգասեր ու հայրենասեր հայի հավերժական, մետաֆիզիկական ցանկությունն է, դարավոր երազանքը, որ այդ հայրենասեր հայը հայոց դժբախտության հիմնական պատճառը համարում է անմիաբանությունը, հատվածականությունը, իսկ փրկության գրավականը՝ հավաքական միասնությունն ու միաբանությունը: Այդ պատճառով հայերը գոնե խոսք ու գրույցի, ուտել-խմելու (գինետնային հայրենասիրության) մակարդակում անչափ կարևորում են «ազգահավաքման» գործը: Իսկ թե ինչպես հայերը պետք է միաբանվեն և ծավալեն միասնական գործունեություն կամ միասնաբար լծվեն ազգային կամ սոցիալական որևէ, տվյալ դեպքում՝ ճամբարում գոյատևելու խնդրի լուծմանը, պարզվում է, որ դրա մասին ոչ միայն դժբախտ Միշայի պես հայը, այլև Աշոտ դայու նման ազգասեր, հայաստանցի հայերը կարգին պատկերացում չունենին:

Ինչպես փորձն է ցույց տալիս, անտեղյակությունից ու անզուսպելի ցանկությունից հաճախ ծնվում են անսպասելի գաղափարներ ու արկածախնդիր մտահղացումներ: Եվ այդ անգիտության հիմնական պատճառն այն է, որ վեհագույն նպատակ հետապնդող Աշոտ դային, ազգասեր հայերի հանգույն, առաջարկելով ստեղծել ազգային բրիգադներ, հստակ ու հիմնավոր պատկերացում չունի հայոց մտածելակերպի ու վարքակերպի մասին: Նա ունի հեռու սիրիքներում մի փոքրիկ Հայաստան ստեղծելու բաղձալի գաղափար և համոզված է, որ այդ գաղափարը բավարար է իր ուզածը կյանքի կոչելու համար: Այս պարագայում Աշոտ դային բացառություն չէ: Անինքնաճանաչողությունը, ազգային ինքնության ու նկարագրի, սեփական առավելությունների ու թերությունների, ունակությունների ու հնարավորությունների անգիտությունը, դժբախտաբար, հայի պատմականորեն ձևավորված ինքնութենական հատկություններից է: Մեզ թվում է, թե ճանաչում ենք ինքներս մեզ

(առօրյա-կենցաղային մակարդակով թերևս մեր մասին անուր էնք որոշ ընդհանրացումներ, տալիս գնահատականներ ու բնորոշումներ, որոնց մեծ մասը մակերեսային ու ոչնչապաշտական (նիհիլիստական) բնույթ ունի կամ գերազանցապես մեր մասին այլոց, հատկապես ոչ բարյացակամ դրկիցների կարծիքների վերարտադրությունն է): Փաստորեն, հաճախ պատկերացում չունենք մեր հոգեկերտվածքի՝ խառնվածքի, բնավորության, մտածելակերպի և վարքագծի հիմնային գծերի, կյանքի երևույթների նկատմամբ վերաբերմունքի ու դիրքորոշումների մասին: Քանի որ ըստ էության չգիտենք ինքներս մեզ, ուստի հաճախ կենսական հարցեր լուծելիս առաջնորդվում ենք ավելի շուտ զգացմունքներով, քան բանականությամբ, ավելի շուտ անմիջական տպավորություններով, քան վերլուծություն պահանջող հաշվարկներով:

Տվյալ դեպքում, առաջադրելով ազգային բրիգադների գաղափարը, Աշոտ դային՝ հարուստ կենսափորձ ունեցող այդ իմաստուն հայ մարդը, ավելի առաջնորդվում է զգացմունքներով ու արժեքային-ռացիոնալ պատկերացումներով² և, մեղմ ասած, չգիտի (կամ գուցե գիտի, բայց ոչ խորությամբ) մի շարք «ճշմարտություններ», ինչպես, օրինակ, որ հայերը իրենց բնույթով անհատակենտրոն են, ինչը հաճախ, հատկապես սահմանային էկզիստենցիալ իրավիճակներում դրսևորվում է նեղմիտ անձնապաշտության տեսքով: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Գ. Նժդեհը, «եվրոպացու առողջ ինդիվիդուալիզմը հայ մարդու մեջ» հաճախ վերածվում է «զզվելի անձնապաշտության»³: Աշոտ դային չգիտի, որ հայի ողբերգությունն այն է, որ հայրենասեր է, բայց անձնապաշտ, երազատես է, բայց ներկայի գերին⁴: Անհատական գոյակերպը կամ անհատականը՝ «մեր ազգի թե՛ ազգային և թե՛ մարդկային կերպարանքի այդ գլխավոր արժեքն ու հարստությունը»⁵, պատմականորեն ձևավորված (հատկապես պետականազուրկ ժամանակներում) ու առ այսօր կենսունակությունը չկորցրած հայոց կենսակերպի ռազմավարությունն է, որը խնդիրներ լուծելու փոխարեն հաճախ ստեղծում է նորանոր գլուխկոտրուկներ, բայց միևնույն ժամանակ ազգային արժեքների շուրջ անհատականությունների համախմբման և գործի հմուտ, ճիշտ ու արդար կազմակերպման դեպքում հանգեցնում անհավատալի

² Ըստ Մ. Վեբերի՝ գործել արժեքային-ռացիոնալ ձևով նշանակում է գործել մեր մետաֆիզիկական ցանկությունների, նվիրական ու սրբազան իդեալների պահանջով, մեր արարքը համադրել որոշակի արժեքի, իդեալի հետ և բնավ հաշվի չառնել այդ արարքի սպասվելիք հետևանքները, հաշվի չառնել նպատակի, միջոցների և հետևանքների փոխազդեցության հնարավոր տարբերակները: «Զուտ արժեքային-ռացիոնալ է գործում նա, - գրում է Մ. Վեբերը, - ով, զանց առնելով հնարավոր հետևանքները, հետևում է պարտքի, արժանապատվության, գեղեցկության, կրոնական նախանշումների, բարեպաշտության կամ ցանկացած տեսակի «առարկայի» կարևորության մասին իր համոզմունքներին» (Վեբեր Մ. Избранные произведения. М., 1990, с. 628):

³ Գարեգին Նժդեհ, Երկեր երկու հատորով, հ. 1, Եր., 2002, էջ 407:

⁴ Տե՛ս Հ. Ասատրյան, Հատընտիր, Եր., 2004, էջ 56:

⁵ Է. Աթայան, Հոգի և ազատություն, Եր., 2005, էջ 204:

արդյունքների (օրինակ, հաղթանակը արցախյան պատերազմում): Պատմական ու ներկայի փորձը ցույց է տալիս, որ հայոց համար առաջնայինը անհատական, ընտանեկան, գերդաստանային, կլանային, կուսակցական և միայն հետո (այդ *հետոն* կարող է նաև չլինել)՝ համայնքային, ազգային ու պետական շահերն են, որ հայոց համար անհատականի և համայնականի, եսականի և ազգայինի, քաղաքացիականի և էթնիկականի համատեղում-համադրումը մնում է խնդրահարույց, իսկ առհասարակ՝ իբրև ցանկալի տեսլական ու երազանք: Բնականաբար, միայն ցանկությունը չի կարող դառնալ դրանց միավորման մեխանիզմ: Ի դեպ, այդ ցանկությունն էլ, որպես կանոն, ի հայտ է գալիս միայն այն բանից հետո, երբ բավարարվում են անձնապաշտ ու կուսակցականապաշտ հայի առաջնային եսասիրական պահանջմունքները, երբ նա դառնում է իր ուղորտում հայտնի մարդ՝ բարերարի գովազդային կերպարանքով, «ազգային ջոջի» որևէ մականունով ու եկեղեցաշինարարի փառքով: Դրանից հետո նա անձնական նկրտումներով ու քաղաքական հավակնություններով «խորամուխ» է լինում ազգային հարցերի մեջ, ընդամին, սկսում է այնքանով մտածել ազգի ու պետության մասին, որքանով թույլ է տալիս իր ավատատիրական ու հատվածապաշտական բնույթի աշխարհայացքը:

Աշոտ դային նաև չգիտի, որ հայերը, որպես կանոն, խուսափում են միջանձնային ուղղահայաց ենթակարգությունից և նախապատվությունը տալիս են հորիզոնական հարաբերություններին: Նրանք, լինելով անհատներ ու անձնական անկախության ջատագովներ, ընդհանրապես չեն սիրում ենթարկվել, հատկապես՝ ազգակից վերադասին ու վերնախավին (թագավորին, իշխանին, տնօրենին, բրիգադիրին), իսկ եթե ենթարկվում են, ապա հարկադրաբար ու ժամանակավորապես՝ մտածելով շուտափույթ «անկախություն» ձեռք բերելու կամ նրանց իշխանությունից ազատվելու մասին: Դա հետևանք է ոչ միայն այն բանի, որ դարերով հայերը չեն ունեցել պետական, տնտեսական ու քաղաքական համատեղ գործունեության փորձ, որ մրցակցության շուկայական պայմաններում նրանք իրար նախանձում ու այնքան էլ իրար չեն վստահում, այլև իրենց արժանապատվությունից ցածր են համարում ենթարկվել իրենցից ոչնչով առավել ազգակիցներին: Բայց քանի որ հանգամանքների բերումով իրենք չեն կառավարում և պիտի կառավարվեն («աշխարհի կարգը միշտ այնպես է, որ մի մարդ կամ ժողովուրդ չկարողանալով իր բանականութեամբ կառուարել ինքը իր անձը, պիտոյ է հարկաւորապէս հնազանդի օտարին: Ով չէ կարող լինել իւր առաջնորդը, նա կարօտ է օտարի առաջնորդութեանը»⁶), ուստի երկընտրանքի պարագայում գերադասում են օտարազգի ղեկավարին (ի դեպ, իրենց արարքը արդարացնելու համար այլակարծրատիպի

⁶ Ստ. Նազարեանց, Հայերի կոչումը մարդկութեան մեջ, «Հիւսիսափայլ», 1859, թիւ 1, էջ 4:

ազդեցությամբ երբեմն մոթմոթում են, թե հայից թագավոր, տիրակալ, իշխան չեն կարող լինել: Ճիշտ է, սա օտարներից փոխառած ինքնավերագրում է, սակայն՝ հիմնված նաև պատմական փաստերի վրա), որովհետև վերջինիս առջև իրենք բոլորը հավասարվում են: Յուրաքանչյուրը կարծում է, որ միայնակ ինքն ավելի հեշտությամբ լեզու կգտնի օտարագրի ղեկավարի հետ⁷ և կլուծի իր անձնական խնդիրները: Եթե ընտրության առջև կանգնած կալանավոր հայերը չեն ցանկանում գոնե բրիգադի մակարդակով ունենալ հայ ղեկավար, նշանակում է՝ նրանք համաձայն են, որ իրենց ղեկավարի որևէ այլագրի: Այս տեսանկյունից, անշուշտ, արժեզրկվում է ազգային միաբանության, ազգային պետության, ինքնուրույն ու անկախ ապրելու գաղափարը, այսինքն՝ «հայկական երազանքը» առ ոչինչ է դառնում, ինչն էլ պատմության ընթացքում հանգեցրել ու այսօր էլ կարող է հանգեցնել տխուր ու անդառնալի քաղաքական հետևանքների: Մահարու «Հայկական բիրգադ»-ում ներխուժային այդ հարաբերության ենթահիմքը արտատեքստում է, այսինքն՝ տեքստում մենք տեսնում ենք միայն հետևանքը, իսկ դրդապատճառը ո՛չ արտաբերվում, ո՛չ էլ ներկայացվում է:

Մյուս «ճշմարտությունը», որը տրամաբանորեն բխում է նախորդներից, այն է, որ Աշոտ դային ըստ երևույթին չգիտի, որ անձնապաշտ հայերը հենց այնպես, առանց շահի, առանց սեփական օգուտի, այսինքն՝ առանց լուրջ պատճառի չեն միավորվի, չեն դառնա «մեկ սիրտ, մեկ հոգի»: Անգամ պատմական կարևոր պահերին, ասենք՝ մեր ազգային հեղափոխության տարիներին, ազգային-ազատագրական պայքարի ընթացքում, երբ լինել-չլինելու խնդիր էր լուծվում, ոչ միայն չհաջողվեց միավորել հայ հասարակության սոցիալական տարբեր խավերն ու խմբերը, ինչը որոշ իմաստով բնական էր, այլև հենց իրենց՝ տարբեր կուսակցությունների անդամագրված հեղափոխականներին: Մահարին իր մաշկի վրա է զգացել այդ անմիաբանության, հեղափոխական եռանդի ու նպատակահարմարության, արկածախնդրության ու հատվածական գործունեության ցավալի հետևանքները, ինչն էլ պայմանավորել է ավանդական հայկական կուսակցությունների, հատկապես Հ. Յ. Դաշնակցության նկատմամբ նրա ոչ բարյացակամ, երբեմն ծայրահեղ բացասական գնահատականները: Բացի դրանից, աշխատանքը հայի համար ընդգծված կերպով կապված է շահի, իմաստի ու նպատակի հետ: Բնականաբար, եթե դրանք չկան, ապա նա հնարավոր ամեն ինչ կանի խուսափելու անշահ, անիմաստ ու աննպատակ հանրային, տվյալ դեպքում՝ տաժանակիր աշխատանքից: Աշխատանքի

⁷ «Այրուող այգեստաններ» վեպի հերոսներից մեկը ասում է. «Ես դիւանագիտական, խաղաղ միջոցներով ընդհանուր լեզու փնտրելու եւ գտնելու (կամ չգտնելու) ջատագով մարդ եմ եւ, շատ յաճախ, չափազանց դառն է ինձ համար ասելը, բայց չեմ կարող չնշել, որ թուրք պաշտօնէի մը հետ աւելի հեշտութեամբ եմ լեզու գտեր, քան հայ շէֆի մը հետ» (էջ 337):

նկատմամբ հայերի վերաբերմունքի մասին գոյություն ունեն տարբեր գնահատականներ: Հայի ինքնությունը ներկայացնելիս սովորաբար գործածում ենք «հայը աշխատասեր է» արտահայտությունը: Ըստ հայկական առածի՝ «Հայը մինչև չը բեզարի, չի նստի»: Սոցիոլոգ ու փիլիսոփա Վ. Ա. Միրզոյանը թվարկում է աշխատանքի նկատմամբ հայոց վերաբերմունքի հետևյալ ձևերը՝ աշխատանքը որպես ապրուստի միջոց, աստվածահաճո վարք, Աստծո պարզև, անձի ախտահարում, հարստացման միջոց, արժանավայել կյանքի պայման, անհատական բարեկեցություն ապահովելու միջոց, ստեղծարարություն, վայելք, ծուլության հակոտնյա և այլն⁸: Իսկապես, դժվար է պատկերացնել տիպիկ մի հայի՝ առանց աշխատանքի: Այլ հարց է, թե «աշխատանք» ասելով ի՞նչ նկատի ունենք: Օրինակ՝ աշխատանքի նկատմամբ հայոց վերաբերմունքի մասին ուրույն կարծիք ունի անգլիացի նշանավոր հետախույզ, արևելագետ Թոմաս Էդուարդ Լոուրենսը՝ Լոուրենս Արաբացին (1888-1935): Նրա կարծիքով՝ հին, քաղաքակիրթ ազգերը, առաջին հերթին հայերը, ծուլ չեն, բայց աշխատող չեն, այլ աշխատեցնող, ուրիշներին շահագործող ու աշխատանքի լծող: Լոուրենս Արաբացին, որ 1919 թ. Փարիզի Խաղաղության խորհրդածողովի ժամանակ ամերիկացի լրագրող Լինկոլն Սթեֆենսին տված հարցազրույցում (հարցը մասնավորապես վերաբերում էր այն բանին, թե պետք է արդյոք Հայաստանը տրվի հայերին) ցեղասպանված ու հայրենազրկված հայերի մասին արտահայտել է հետևյալ տարօրինակ կարծիքը. «Հայերը ամենախելացի, ամենակատարյալ ընտրասերված, ամենաբարձր զարգացած ցեղն են աշխարհում՝ քաղաքակրթվածության տեսանկյունից: ... Նրանք չափից ավելի խելացի են ուրիշների օգտին աշխատելու համար: Իրենք իսկ շահագործողներ են՝ բնագրական, բնածին, անուղղելի, անհուսալի շահագործողներ»: Նրանք «կգնան որևէ տեղ, ուր աշխատավորներ կան աշխատեցնելու, խորամանկորեն կխիզախեն հեզորեն տառապելով, դրամ խնայելով, գործ անելով: Այո՛, նրանք գործ են անում: Այնպես են գործ անում, որ աշխատավորն այդպես չի աշխատի: Այնպես են գործ անում, ինչպես բիզնեսմենը միայն կանի՝ հարատևորեն, համառորեն, մնալով հենց միայն շահի նեղ լուսանցքում: Բայց, - շեշտեց նա, - չե՛ն աշխատի նրանք: Չե՛ն կարող: Չեն կարող հասկանալ «աշխատավարձի համար աշխատելու» դրույթը: ... Նրանք իրենց արյան մեջ իսկ գիտեն, որ աշխատավարձով, նույնիսկ բարձր աշխատավարձով աշխատելն անօգուտ է, եթե ուզում ես հաջողության հասնել ու հարստանալ: ... Հայերը, - ասաց, - չպետք է ունենան Հայաստանը, բուն երկիրը: Իրենք չեն աշխատի, որ մշակեն երկիրը, նույնիսկ ոչ իսկ օգուտ իրենց: Ուզում են այդ հողերը, այո՛, բայց միայն սեփականատերը լինելու համար: Մինչև իսկ զարգացման գործը կազմակերպելու համար չեն աշ-

⁸ Տե՛ս Վ. Ա. Միրզոյան, Կառավարման փիլիսոփայություն, 3-րդ, լրացված ու բարեփոխված հրատ., Եր., 2010, էջ 217-223:

խատի նրանք: Արտոնագրությամբ վարձու կտան ուրիշներին՝ գործը վարելու: ... Բհարկե, ուրիշներ էլ կան, որ կուզեին այդպես անել: ... Վաճառում են, բայց միայն կրկին գնելու և ավելի ու ավելի ձեռք բերելու համար: Դարերով բնաշրջություն է պետք՝ իսկական առևտրական ոգու այդպիսի կատարելություն զարգացնելու համար, իսկ բնաշրջությունն աստիճան առ աստիճան զարգացման խնդիր է: Ու հայերն ամենաբարձր աստիճանին են հասել: Ասում եմ ձեզ, որ եթե հայերին առիթ տրվի մի կարգին թռիչք առնելու աշխարհում, եթե նրանք ազատ իշխանություն ձեռք բերեն երկրագնդի որևէ անկյունում, ամբողջ մոլորակի տերը կդառնան և կաշխատեցնեն մնացյալ ամբողջ մարդկությանը: Այդ է, որ գիտեն թուրքերը և սարսափում են, և հույներն էլ, և ... մենք բոլորս, որ գիտենք նրանց»⁹: Գուրգեն Մահարու սիբիրական գրվածքների հերոսների, խորհրդային աքսորավայրի պետերի ու խորհրդային բանտարկյալների, «Ժողովրդի թշնամիներին» սիբիրյան ճամբարներ «գործուղած» հայ մարքսիստ-ստալինիստ պաշտոնյաների ու գրողների համար բնականաբար անհասկանալի, հետևաբար դատապարտելի կլինեին հայերի մասին Լուուրենս Արաբացու «բուրժուական» կարծիքը: Նրա որոշ պնդումներ անշուշտ վիճարկելի են, բայց բրիտանացի հետախույզն ու արևելագետը շատ դեպքերում հիմնավոր է իր խոսքում, իսկ «ազգահավաքման» գաղափարի հեղինակ Աշոտ դային հայասեր ու ազգասեր հայի նման միամտորեն փորձում է «հայկական երազանքը» առանձին վերցրած մեկ ճամբարում իրականացնել՝ չմտածելով առհասարակ աշխատանքի, մասնավորապես՝ անիմաստ ու ստրկական աշխատանքի նկատմամբ հայոց վերաբերմունքի յուրահաստկությունների մասին:

Այս «ճշմարտությունների» բացահայտումից հետո հետաքրքիր է դառնում հետևել պատմվածքում հայերի վարքագծի մասին օտարագրիների, մասնավորապես ճամբարի պետերի կարծիքներին: Ճամբարի պետը՝ Բիչկոն, և նրա կամակատար պարետ (կոմենդանտ) Ժիգեյովսկին, որոնց մի քանի արտահայտություններից երևում է նրանց ծպտված սլավոնական-բոլշևիկյան մեծապետական շովինիզմը, ըստ երևույթին, ազգերի, այդ թվում հայերի մասին քիչ բան գիտեն կամ, ավելի ճիշտ՝ չգիտեն ու չեն էլ ուզում իմանալ, որովհետև նրանց համար հայերը սոսկ «անուղղելի արմյաշկաներ» են (ցարի ժամանակներից ռուս շովինիստների վիրավորական արտահայտությունը հայերի նկատմամբ) կամ մյուսների պես սոսկ աշխատանքային պլաններ կատարող «խոսող գործիքներ»: Այս առումով, բնականաբար, նրանց բնավ չէր կարող հետաքրքրել այն հարցը, թե ինչու չստեղծվեց հայկական բրիգադը (ստեղծվեր կամ չստեղծվեր, ինչ փույթ, դրանից հետո հայերը հո չէին՝ և ազատվելու ճամբարային ստրկական աշխատանքներ կատար-

⁹ Թ. Է. Լուուրենս, Այդ անտանելի հայերը, Եր., 2001, էջ 8-11:

րելուց, ինչպես չազատվեցին բրիգադներ ստեղծած ազգերի ներկայացուցիչները):

Երկու ամիս հետո նոր նշանակված պետը՝ Ուստինովը, պարեն Ժիգեյովսկուն հարցնում է, թե ինչու ճամբարում ինքը չի տեսնում աշխատանքային հայկական բրիգադ: Ժիգեյովսկին պատասխանում է, թե նախկին պետը այդ չստեղծված բրիգադը լուծարեց, իսկ հայերին ցրեց մյուս բրիգադների վրա: Հետաքրքրասեր ու «հոգեբան» Ուստինովը, շարունակելով իր «հայկական» հետազոտությունը, ասում է, թե աշխատանքային բրիգադների ցուցակներում գրեթե չի տեսնում «յան»-ով ավարտվող ազգանուն: Ճիշտ է, պատասխանում է կոմենդանտ Ժիգեյովսկին, ցուցակներում չկա «յան»-ով ավարտվող ազգանուն, որովհետև հայերից «ոմանք ընկան տնտեսական բրիգադներ, աշխատում են որպես սանիտար, խանութի վարիչ, օրապահ, խոհանոցի աշխատող, իսկ մյուս մասն անցավ «գործարար բակ»՝ կոշկակար, հյուսն, դերձակ...» (էջ 212): Ճամբարի պայմաններում հայերի նման զբաղվածությունն ու բաշխվածությունն այնքան արտառոց էին, որ հիմք էին տալիս բանից անտեղյակ մարդուն մտածելու նրանց կողմից նախապես համատեղ մշակված գաղտնի ռազմավարական ծրագրի առկայության մասին: Թերևս այդպես է մտածում ճամբարի նոր պետը, որի համար այս դեպքը մեկ անգամ ևս հաստատում է հայերի վերաբերյալ իր ունեցած նախկին կարծիքը. «Դա՛ն ա՛ն, - հաստատեց խորաթափանց պետը, - զարմանալի համերաշխ ժողովուրդ է հայ ժողովուրդը...: - Այո՛, - հաստատեց կոմենդանտը, - շատ ճիշտ է ձեր դիտողությունը, քաղաքացի պետ, համերաշխ մարդիկ են հայերը և իրար բռնող...» (էջ 213): Թե որքանով է իրական հայերի համերաշխությունը գովաբանող ճամբարի պետի կերպարը, դժվար է ասել՝ նկատի ունենալով Մահարու գրելառճը, հեգնելու նրա վարպետությունը, հակադրությունների ու չափազանցությունների միջոցով որևէ երևույթի, փաստի ու իրադարձության նկարագրման կերպը: Ճամբարի նոր պետի՝ **«զարմանալի համերաշխ ժողովուրդ է հայ ժողովուրդը»** արտահայտությունը տարօրինակ տպավորություն է թողնում այն իմաստով, որ լրիվ հակասում է այն բանին, ինչ մենք տեսանք հայկական բրիգադի ստեղծման անհաջող փորձի ընթացքում¹⁰: Իսկապես տարօրինակ է, որ մենք, հաճախ ընկնելով չափազանցության մեջ, անվերապահ մեզ բնութագրում ենք որպես անհամերաշխ ու անմիաբան ժողովուրդ, իսկ

¹⁰ Գրականագետ Ս. Աղաջանյանի կարծիքով, հայերի մասին ճամբարի նոր պետի տեսակետը զավեշտական ու սուբյեկտիվ է, հեռու իրականությունից: Եթե Մահարու ներկայացրածը օբյեկտիվ ճշմարտություն է, գրում է նա, ապա ճամբարի պետինը «այդ ճշմարտության չիմացության հետևանք է, ազգային նկարագրի մասին առկա կանխակալ կարծիքի հերթական դրսևորում: Դրա համար էլ երկրորդը կատարյալ զավեշտ է՝ փաստի օբյեկտիվ բովանդակության և նրա գնահատականի բացարձակ անհամապատասխանության ձևով» (Ս. Աղաջանյան, Գուրգեն Մահարու արձակի պոետիկան, Եր., 2011, էջ 75-76):

ուրիշները, ընդհակառակը, համերաշխ ու կազմակերպված «նացիոնալիստ» ժողովուրդ, իսկ որոշ բնութագրումների համաձայն՝ նույնիսկ հեռատես, խելացի, ճկուն, շահագործող ու խորամանկ:

Ազգային հոգեկերտվածքի վերաբերյալ վերոթվարկյալ որոշ «ճշմարտությունների» բացահայտումից հետո այն հարցին, թե արդյոք հայերին անհրաժեշտ էր հայկական բրիգադի ստեղծումը, կարծում եմ՝ միանշանակ պետք է տրվի բացասական պատասխան: Անշուշտ, ազգային բրիգադ ստեղծելը կալանավոր հայերի համար «Հայրենիքի փրկության կոմիտեի» ստեղծում չէր, որպեսզի, անձնական տարաձայնությունները մի կողմ թողնելով, հանուն գերագույն ազգային նպատակի, գոնե ժամանակավորապես միավորվեին: Առավել ևս, որ տվյալ դեպքում ոչ մի առումով ձեռնտու չէր իրենց գլխի ճարը տեսած հայերին մի խմբի մեջ հավաքելը և մրցակիցներ դարձնելը, մանավանդ որ նրանք ճամբարի աշխատանքային ծանրագույն պայմաններում լուծում էին գոյատևման խնդիր: Ողջ մնալու խնդիր լուծող «անձնապաշտ» հայերին ձեռնտու էր ցրվել տարբեր բրիգադներում, խուսափել հոգեմաշ ու հյուծիչ, ստրկական անիմաստ աշխատանքից և զբաղվել իրենց մասնագիտությամբ կամ այն արհեստով, որը հնարավոր էր ձեռք բերել ճամբարում: Ուրեմն, հայասեր Աշոտ դայու «ազգահավաքման» ու «հայկական երազանքի» գաղափարը տեղին չէր, որովհետև, մեղմ ասած, անհամատեղելի էր հայոց հոգեկերտվածքի ու գործելակերպի թե՛ հիմնային (ավանդական, արքետիպային) և թե՛ իրավիճակային սկզբունքներին: Հարմարման ռազմավարության տեսանկյունից հայկական բրիգադը չպետք է ստեղծվեր, որովհետև դա կնշանակեր հայ կալանավորներին ուղարկել մահվան դուռ: Հարց տանք. եթե ստեղծվեր հայկական բրիգադը, ապա նրա հիմնականում «ինտելիգենտ», այսինքն՝ «քաղաքական-գաղափարական» հայացքների համար դատապարտված մտավորականներից ովքե՞ր կաշխատեին տայգայում, ինչպե՞ս կդիմանային ցրտաշունչ տայգայի անտանելի պայմաններին: Ճամբարում գոյություն ունեւ տխուր վիճակագրություն. ամեն օր տայգայում թողնում էին դիակներ և ճամբար քարշ տալիս ուժասպառ կամ խեղված կալանավորների: «Օտակած փշալարեր» վիպակում թիֆլիսցի հայ-հրեա Ջինգանը, չդիմանալով անտառային-ձմեռային ծանր աշխատանքներին, անգոր կատաղության նոպայում կացնով հատում է իր ձախ ձեռքի չորս մատները: Ինքնախոշտանգման ճանապարհով անտառային աշխատանքներից ազատված Ջինգանը սարսափելի գույներով է նկարագրում ծառահատման գործընթացը. «Մոզցվող և շառայունով տապալվող վիթխարի կաղնիների տակ մնալն ու շունչը փչելը սովորական երևույթ էր: Անվարժությամբ, պատահմունքի՞ գոհեր էին նրանք, թե՞ ինքնասպաններ, անհնար էր ստուգելը, փաստն այն էր, որ գրեթե ամեն օր անտառային բրիգադներն աշխատանքի վայրում թողնում էին մեկ-երկու կալանավորների ջախջախված, ան-

ճանաչելի դիակներ: ...Կալանավորների ծանր աշխատանքն ավելի ծանրացնում են, դարձնում անտանելի մժեղների ամպերը: Նրանք, զգալով երևի մարդկային կենդանի շնչի ներկայությունը, հարձակվում էին միլիոններով, լցվում աչք ու ականջ, կծոտում ինչ գտնում են բաց, թափանցում անգամ թանձր գուլպաներից ներս: ...Երբ երեկոյան հավաքվում են ստուգման և տունդարձի, նրանց դեմքերն ուռած են լինում, արնակալած, անճանաչելի: Նրանք, հոգնած ու ջարդված, առանց հանվելու ընկնում են մերկ նառերին ու չեն կարող քնել ցավից ու հոգնությունից» (էջ 308-309): Ուրեմն, գոյատևման առումով կալանավոր հայերին Գուլագում առավել նպաստակահարմար էր գտնվել ոչ թե տարբեր ազգությունների, այլ տայգա չգնացող ոչ աշխատանքային բրիգադներում:

Աշոտ դայու համար հեշտ ու հաճելի էր առաջարկել ազգային բրիգադների ստեղծման գաղափարը, որովհետև ինքը ոչ բրիգադիր էր ընտրելու (ինչպես վերը նշվեց, որպես «գործարար բակի» ներկայացուցիչ՝ նա չունեի ոչ ընտրելու և ոչ էլ ընտրվելու իրավունք), ոչ աշխատելու էր ցրտաշունչ տայգայում և ոչ էլ ենթարկվելու էր հայազգի որևէ բրիգադիրի՝ լինի նա կուսակցական, թե անկուսակցական: Արդ, սեփական շահը քողարկված ձևով ազգային շահ ներկայացնելուց առաջ հարկավոր է գոնե ճշտել, թե այդ շահը որքանո՞վ է ընդունելի մյուսների համար: Տվյալ դեպքում Աշոտ դային կարող էր իրեն մի քիչ նեղություն տալ ու մի «սոցիոլոգիական հարցում» անցկացնել՝ պարզելու, թե ինչ են մտածում իր ազգակիցները ազգային բրիգադների ստեղծման մասին, իրենք ինչ օգուտ կարող են ստանալ այդ գաղափարի իրականացումից: Ստացվում է, որ աշխատանքային անհամեմատ բարվոք վիճակում գտնվող Աշոտ դային երեկոյան բարաքում պետք է դիմավորեր տայգայից վերադարձող հյուծված, հոգնած ու ցրտահարված, հրաշքով ողջ մնացած իր ազգակիցներին, որպեսզի միասին «լային ու ծիծաղեին»: Աշոտ դայու անձնական այն ցանկությունը, որ ճամբարում «հայերն ունենային իրենց անկյունը, հավաքվեին իրար գլխի, միասին աշխատեին, քնեին, զարթնեին, լային ու ծիծաղեին», նշանակում էր ճամբարային կյանքին հարմարված հայերի կացությունը դարձնել ավելի դժոխային և փաստացի նրանց ուղարկել մահվան գիրկը:

Ուրեմն գործնական տեսանկյունից «ազգահավաքման» հայասիրական ու ռոմանտիկ գաղափարի առաջադրման փոխարեն Աշոտ դային, եթե խորապես ճանաչեր հայոց ինքնությունը, իրարից տարբերվող հայ մարդկանց, եթե իրեն բոլոր հայ կալանավորների տեղը չդներ, այսինքն՝ չմտածեր ու չերագեր նրանց փոխարեն, իր ցանկության երևակայական չափերով չորոշեր այլոց ցանկության սահմանները, ապա ճիշտ կաներ կենտրոնանալ իր իսկ արդյունավետ փորձի տարածման վրա, այն է՝ ճամբարի պայմաններում անաղմուկ, առանց հնարավոր թատերականացված քաղաքական ու զգայացունց ներկայացումների,

փոխօգնության ու փոխհաղորդակցության տարբեր խողովակներով ազակցեր ճամբարում հայ կալանավորների հարմարմանն ու տեղավորմանը, նրանց կենալու պայմանների բարելավմանն ու բարոյահոգեբանական տրամադրության բարձրացմանը: Այլ խոսքով՝ անգամ առանձին դեպքերում «հայկական երազանքը» ազգային միասնության գաղափարը, չպետք է լինի ինքնանպատակ ու անհաշվենկատ, այլ պետք է խարսխված լինի հայոց հոգեկերտվածքի ու վարքագծի առանձնահատկությունների, ներկա իրողությունների, անհատական ու ազգային շահերի և ազգակիցների բարոյահոգեբանական դիրքորոշումների իմացության վրա:

Ազգային երազանքի իրականացման այս անհաջող փորձը հուշում է, որ ժամանակն է՝ մեր պատմությունը, մեր ինքնության դրսևորումները, մեր անհատական քայլերը գնահատենք՝ հաշվի առնելով ոչ թե մեր մետաֆիզիկական ցանկությունները, այլ մեր գործողությունների իրական արդյունքները: Առհասարակ, սփռվելը, տարբեր տեղերում ինքնուրույն հաստատվելն ու կայանալը հայերի ուժեղ կողմերն են, սակայն, դժբախտաբար, նրանք գրեթե չունեն սփռված ու կայացած անհատապաշտներին միավորելու հուսալի ու մշտագործող ընդհանրական մեխանիզմներ: «Ազգահավաքման» կամ միավորման գործը չպետք է կայանա անհատական շահերի, ազգային հոգեկերտվածքի ու կենալու մշակութակերպի սկզբունքների, առավել ևս անհատականությունների, անհատական շահերի և կոնկրետ իրավիճակների գանգառման ու անտեաման հաշվին: Ոչ թե «մեկ սիրտ, մեկ հոգի», որտեղ «սրտերը»՝ անհատականությունները, ջնջվում-համահարթեցվում են կամ կլանվում են մեկի կողմից, այլ «բազում սրտեր, բայց մեկ ոգի», որի դեպքում անհատականությունները պահպանվում են, և միաբանությունը խարսխվում է տարբերությունների, շահերի փոխհամաձայնության ու միջանձնային հորիզոնական հարաբերությունների վրա: Միասնության ձգտումը չպետք է լինի ինքնանպատակ ու անհեռանկար: Ամեն մի ազգասիրական գաղափարի իրագործման ցանկությունը դեռ բավարար չէ ապահովելու դրա իրականացման արդյունավետությունը: Միջոցները միշտ չէ, որ ծառայում են նպատակին: Երբեմն «ազգասիրական» ու հայրենասիրական հորջորջվող, սակայն հեռանկարներն ու հետևանքները չհաշվարկված նախաձեռնությունները ավելի շուտ վնասում, քան օգնում են ազգային միասնության հաստատման գործին:

Բանալի բառեր – *Գուրգեն Մահարի, ազգային ինքնություն, հայոց հոգեկերտվածք, հայկական երազանք, խորհրդային արտրավայր, կարծրատիպ, անհատապաշտություն, ինքնազնահատական, ինքնաճանաչողություն*

СЕЙРАН ЗАКАРЯН – *«Армянская бригада» Гургена Маари в контексте национальной идентичности.* – Рассказ Г. Маари «Армянская бригада» рас-

смачивается в статье в контексте проблемы национальной идентичности. Отмечено, что идея создать в сталинском лагере национальные бригады возникла среди заключённых армян. Проанализировано, почему лишь им не удалось её реализовать. Особо разобраны оценки поведения армянских «зэков», в частности самооценки. Армяне не смогли сформировать свою бригаду и выбрать бригадира, поскольку это противоречило их национальному менталитету, принципам их существования, в частности, принятому даже в подневольных лагерных условиях индивидуальному образу жизни. Делается вывод, что «армянская мечта» о национальном единении не самоцель и должна основываться на особенностях национальной идентичности, учитывать индивидуальные и общественные интересы.

Ключевые слова: *Гурген Маари, национальная идентичность, армянский менталитет, советский лагерь, стереотип, индивидуализм, самооценка, самопознание*

SEYRAN ZAKARYAN –“The Armenian Brigade” by Gurgen Mahari in the Context of National Identity. – The article discusses Gurgen Mahari’s novel “The Armenian Brigade” in the context of national identity by analyzing the Armenian initiative for forming national brigades in Siberian camps, and identity-related reasons for the failure of an Armenian brigade formation; self- and peer-evaluation of Armenian prisoners’ behavior is also discussed. According to the author, an Armenian brigade was not formed since it was incompatible with the Armenian mentality, lifestyle and cultural mode; namely, with the individual mechanisms of survival adopted by the Armenian prisoners in camp conditions. “Armenian dream”, the notion of Armenian unity should not be an end in itself, but it should be based on recognition of peculiarities of Armenian mentality and lifestyle, realities, individual and national interests and visions.

Key words: *Gurgen Mahari, national identity, Armenian mentality, Armenian Dream, Soviet camp, stereotype, individualism, self-evaluation, self-awareness*